

УДК 331.9(045)

СІДЕНКО С.В.,
д.е.н., професор,
завідувач кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу
Факультету міжнародних відносин
Національного авіаційного університету
СКОРОХОД М.В.,
студентка 6 курсу, магістрант
кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу
Факультету міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

СТАН ТА ДИНАМІКА ОСНОВНИХ СОЦІАЛЬНО – ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ РОЗВИТКУ «ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ» В УКРАЇНІ

***Анотація.** У статті проаналізовано поняття «людський капітал». Відображено стан та динаміку основних соціально – економічних показників, що мають вагу в формуванні «людського капіталу» в Україні, а також представлено міжнародні рейтинги та їх оцінки, в тому числі й показника Індексу людського розвитку.*

***Ключові слова :** людський капітал, інтелектуальний капітал, міжнародні рейтинги, індекс людського розвитку, конкурентоспроможність.*

Сиденко С.В., д.э.н., профессор, заведующая кафедры международных экономических отношений и бизнеса Факультета международных отношений Национального авиационного университета.

Скориход М. В., студентка 6 курса, магистрант кафедры международных экономических отношений и бизнеса Факультета международных отношений Национального авиационного университета.

СОСТОЯНИЕ И ДИНАМИКА ОСНОВНЫХ СОЦІАЛЬНО – ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РАЗВИТИЯ «ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА» В УКРАИНЕ

***Аннотация.** В статье проанализировано понятие «человеческий капитал». Отображены состояние и динамика основных социально–экономических показателей, которые имеют влияние на формирование «человеческого капитала» в Украине, а также представлены международные рейтинги и их оценки, в том числе и показателя Индекса человеческого развития.*

***Ключевые слова:** человеческий капитал, интеллектуальный капитал, международные рейтинги, индекс человеческого развития, конкурентоспособность.*

Sidenko S.V., Doctor of Sciences in Economics, Faculty of International Relations of the National Aviation University.

Skorokhod M.V., student of the Department of International Economic Relations and Bussiness at the Faculty of International Relations of the National Aviation University

STATUS AND DYNAMICS OF THE MAIN SOCIO – ECONOMIC INDICATORS OF DEVELOPMENT OF THE HUMAN CAPITAL IN UKRAINE

***Annotation.** The article analyzes the concept of The Human Capital, shows the status and dynamics of the main socio– economic indicators that are of importance for the formation of human capital in Ukraine. In addition, article presents international rankings and their ratings including the Human Development Index.*

***Key words:** the human capital, international rankings, The Human Development Index, competitiveness.*

Актуальність проблеми. Сучасний світ є глобалізованим та технологічним. Ключові позиції у світі посідають країни з високим рівнем економічного розвитку, якого вони досягають за рахунок нанотехнологій, науки та технічного прогресу. Тому в умовах розвитку економіки знань основним чинником міжнародної конкурентоспроможності та економічного зростання є людський капітал.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження людського фактору в економіці, зокрема як фактору економічного зростання і конкурентоспроможності, були започатковані в працях Ф. Броделя, М. Вебера, Т. Веблена, Е. Дюркгейма, К. Поланьї, Й. Шумпетера та ін. В умовах глобалізації економіки набули актуальності дослідження соціальних і культурних чинників, що впливають на зайнятість, організацію виробництва і на загальний економічний розвиток країни, що знайшло відображення в працях зарубіжних вчених – М. Грановетера, М. Кастельса, Т. Шульца, Г. Беккера, А. Сена, А. Турена, Р. Холлінгсворта, Ф. Шміттера, В. Штрека, А. Этціоні, які в своїх дослідженнях підтвердили висновки про нерозривний зв'язок економіки з іншими сферами суспільного життя, про обумовленість економічних процесів такими факторами, як правові норми, адміністративні рішення, пануюча в суспільстві система цінностей, пріоритети, традиції, мораль, етика. Серед українських вчених, що досліджують людський капітал, слід відмітити таких фахівців, як Лібанова Е.М., Каленюк І.С., Поручник А.М., Пирожков С.І., Сіденко С.В., Цимбал Л.І.І. та ін.

Метою статті є дослідження розвитку людського капіталу в Україні як важливого чинника забезпечення економічного зростання і міжнародної конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. Наукові дослідження факторів, що впливають на економічний розвиток і конкурентоспроможність країн, показало, що в умовах поширення економіки знань особливого значення набувають такі її параметри, як загальний освітній рівень суспільства, науково-технічний потенціал країни, форми організації господарства, здатність швидко впроваджувати досягнення науки і техніки, стан інформації і засобів зв'язку та ін., а отже найголовнішим чинником стає людина - головна рушійна сила цього процесу, носій інтелекту, знань, досвіду, інформації. Все більше вчених схиляються до думки про провідну роль в сучасних умовах економічного розвитку саме людського капіталу.

Термін “людський капітал” було введено в науковий обіг в кінці минулого століття. Зараз вже є солідна економічна школа, що розробляє цю проблематику, і в її рядах є Нобелівські лауреати.

У сучасному економічному словнику Б. Райзберга людський капітал - це капітал, втілений в людях у формі їх освіти, кваліфікації, знань, досвіду. Чим вище такий капітал, тим зазвичай більше трудові можливості працівників, їх трудова віддача, продуктивність і якість праці [6].

В економічному словнику-довіднику за редакцією С. Мочерного під людським капіталом маються на увазі отримані знання, навички, енергія людей, а інвестиціями в людський капітал вважаються витрати на здобуття освіти, інформації, кваліфікації, на підтримку здоров'я, виховання дітей і т.д. [1, с. 155].

Відповідно до економічної енциклопедії під редакцією Б. Гаврилишина, людський капітал є результатом інвестування і гарантує протягом певного періоду часу потік доходу, тобто створюється тоді, коли людина інвестує в саму себе, отримуючи освіту, і кваліфікацію. Інвестиції в людський капітал окупаються у вигляді висококваліфікованої і продуктивної праці, високої заробітної плати і морального задоволення від праці [8, с. 216].

З позицій функціонального аналізу економічних явищ російські вчені С. Дятлов і А. Добринін визначають людський капітал як сукупність усіх атрибутивних якостей і властивостей, продуктивних здібностей і сил, функціональних ролей і форм, що розглядаються з позицій системної цілісності і адекватних сучасному стану суспільства епохи науково-технічної та соціально-інформаційної революції, включених в систему ринкової економіки в якості провідного творчого фактору суспільного відтворення [9, с. 6-7].

Отже, термін “людський капітал” означає міру втіленої в людині здатності приносити дохід і включає природжені здібності і таланти, а також освіту і набуту кваліфікацію.

У змістовному плані людський капітал, включає запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, які капіталізуються при наступних умовах:

- 1) потоковий, накопичувальний запас здібностей людини за фазами життєдіяльності;
- 2) доцільність використання запасу здібностей, що веде до зростання продуктивності праці;
- 3) приріст продуктивності праці закономірно приводить до зростання заробітків працівника;
- 4) збільшення доходів мотивує працівника робити додаткові вкладення у свій людський капітал.

Слід відмітити, що використання людського капіталу збільшує не тільки заробітки працівника, але і доходи підприємств і держави. Потребує уточнення і можливість капіталізації мотивацій працівників. В цьому випадку розглядається рівень культури та моральності працівника, які формують його репутацію і відповідальна поведінка, як важливий вид людського капіталу.

Важливість кожної людини окремо, як і її вкладу в розвиток країни та світу, можна досягнути, спираючись на Цілі Розвитку Тисячоліття ООН. Перед світовою спільнотою було поставлено 8 основних цілей, і всі вони так чи інакше пов'язані з розвитком людського капіталу :

1. Ліквідувати абсолютну бідність і голод.
2. Забезпечити загальну початкову освіту.
3. Сприяти гендерній рівності і розширенню прав жінок.
4. Скоротити дитячу смертність.
5. Поліпшити охорону материнського здоров'я.
6. Боротися з ВІЛ або СНІДом, малярією та іншими захворюваннями.
7. Забезпечити екологічну стійкість.
8. Сформувати всевітнє партнерство з метою:

– розвинути відкриту торговельну та фінансову систему, що діє на основі правил, передбачувану і неупереджену. Це включає прихильність до порядку в управлінні, розвитку та зниженню рівня бідності – на національному та міжнародному рівнях;

– всебічно вирішувати проблеми заборгованості країн шляхом прийняття національних і міжнародних заходів, щоб зробити борговий тягар терпимим протягом тривалого періоду;

– у співпраці з фармацевтичними компаніями забезпечити країнам, що розвиваються, доступність необхідних ліків, а у співпраці з приватним сектором зробити доступними блага нових технологій, особливо інформаційні та комунікаційні.

Звіт про виконання Цілей Розвитку Тисячоліття показав, що п'ятнадцятирічні зусилля, спрямовані на досягнення восьми прагнень, поставлених у Декларації тисячоліття в 2000 році, були успішними в усьому світі, визнаючи недоліки, які залишаються. Дані та аналіз, представлені у звіті, показують, що завдяки цілеспрямованим діям, обґрунтованим стратегіям, адекватним ресурсам та політичній волі навіть найбідніші країни можуть досягти прогресу.

Зважаючи на те, що історичні особливості розвитку різних країн світу відрізняються, а соціально-економічна політика має свої особливості та окремі спеціальні програми у різних світових регіонах, стає очевидно зрозумілим, що рівень людського розвитку та забезпеченість людським капіталом часом є істотно різними. У сучасному світі панують тенденції до глобалізації, транснаціоналізації, відкритості бізнесу та інновацій, а зважаючи на світову конкуренцію між країнами, значущість людського інтелектуального розвитку стає ще більш вагомим аспектом.

В умовах глобальної конкуренції значення людського капіталу значно зростає, і насамперед таких його параметрів, як рівень освіти, стан здоров'я, продуктивність та творчий потенціал робочої сили. Це потребує якісно нового рівня вкладень на цілі його розширеного відтворення, на освіту, науку, професійно-технічну підготовку кадрів і підвищення кваліфікації робочої сили.

Дослідження, проведені Національним центром якості освіти персоналу США показали, що кожні 10% збільшення витрат на зростання освітнього рівня працівників підвищує продуктивність їх праці на 8,6%. У той же час збільшення інвестиції в обладнання на 10% дає можливість підвищити продуктивність праці лише на 3,4%. Інакше кажучи, вигідніше вкладати інвестиції в інтелектуальний потенціал. За рахунок системи освіти та інших наукоємних галузей розвинуті країни світу одержують до 40% валового національного продукту. Отож, «людський капітал» має першочергове значення для економічного та інноваційного розвитку.

Загалом людський капітал – це сформований або розвинений у результаті інвестицій і накопичений людьми (людиною) певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці й завдяки цьому впливає на зростання доходів (заробітків) його власника.

Провівши аналіз, слід виділити наступні основні компоненти феномену людського капіталу:

– інтелектуальний капітал, який визначає цільове призначення людського капіталу, розкриває його головну функцію – глибоке переосмислення і докорінне перетворення системи господарських зв'язків, зміна якості відтворення;

– капітал освіти, який можна розділити на дві окремі складові – загальноосвітню і професійно-кваліфікаційну. Загальноосвітня складова створюється в процесі загальної підготовки і може бути використана в багатьох сферах народного господарства. Професійно-кваліфікаційна складова створюється і нарощується в процесі спеціального професійного навчання і перепідготовки, і використовується в тих сферах, в яких окреме підприємство здійснює свою діяльність;

– капітал здоров'я, наявність якого забезпечує повноту творчої діяльності, її силу і дієвість. Відзначимо, що капітал здоров'я формується в сім'ї, системі освіти, у підприємницькій та трудовій діяльності і т.п.;

– капітал естетичний або мистецький, який у функціональному відношенні орієнтований на реалізацію художнього потенціалу особистості, що забезпечує створення нових естетичних образів, оновлення способів художньої організації буття людей, просування нових естетичних ідей, впровадження нових естетичних концепцій громадської діяльності і т.п.;

– капітал рекордних досягнень, який у функціональному відношенні забезпечує завдання якісного оновлення меж реалізації фізичних сил і можливостей людського організму, що необхідно для відповідного забезпечення творчого потенціалу в господарському житті, культурі, освоєнні нових територій та інше.

Окрему увагу слід приділити такій складовій як інтелектуальний капітал. Сутність інтелектуального капіталу як економічної категорії визначається як система відносин різних економічних суб'єктів щодо раціонального стійкого його відтворення на основі прогресивного розвитку науки для конкурентоспроможного виробництва конкретних товарів, послуг, доходу, підвищення життєвого рівня працівників, вирішення проблеми нерівномірності світового та регіонального розвитку на основі персоніфікованих економічних інтересів суб'єктів.

Для виміру якості людського капіталу застосовується Індекс людського розвитку, який включає такі показники, як довголіття (очікувана тривалість життя при народженні), знання (освіченість дорослих і середня кількість років навчання) та доходи (ВВП на душу населення). За цим показником перші місця в рейтинговій шкалі незмінно протягом останнього десятиліття посідають найбільш розвинені країни світу – країни-члени ОЕСР. За останніми даними ООН, лідерами з людського розвитку є наступні країни (див. табл.1).

Таблиця 1

Індекс людського розвитку в країнах-лідерах

№	Країна	Індекс	№	Країна	Індекс
1	Норвегія	0,953	6	Ісландія	0,935
2	Швейцарія	0,944	7	Гонконг	0,933
3	Австралія	0,939	8	Швеція	0,933
4	Ірландія	0,938	9	Сінгапур	0,932
5	Німеччина	0,936	10	Нідерланди	0,931

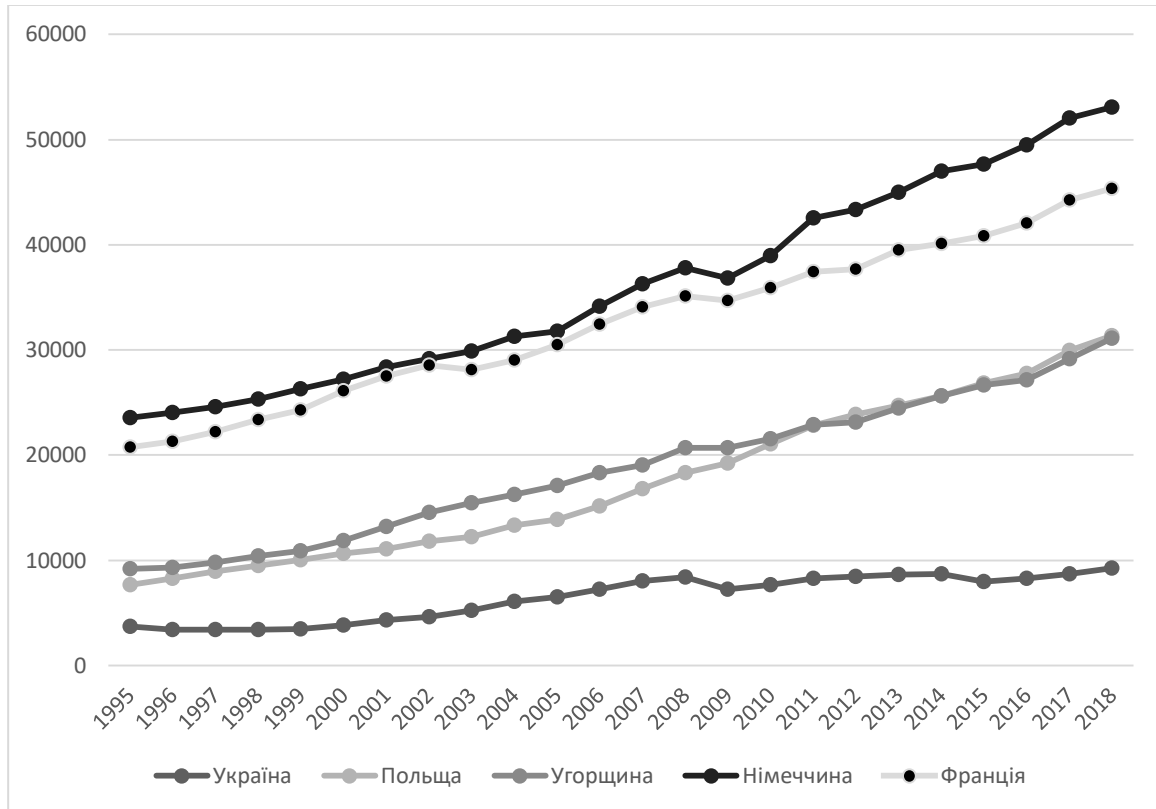
Примітка. Складено за даними ООН [13].

Отже, лідерами у рейтингу є країни Західної Європи та азійські країни, що розвиваються на інноваційній основі та є лідерами в технологічному розвитку. Загалом, ще слід звернути увагу на декілька моментів. В Індії, наприклад, спостерігається позитивна зміна показника ІРЛ – на 50% з моменту його запровадження в 1990 році з 0,427 до 0,640 у 2018 році. Значне зростання показників розвитку можна побачити майже в усіх країнах. Але якість людського розвитку виявляє великі дефіцити, що пов'язане з існуючою нерівністю між жінками та чоловіками у реалізації їхнього потенціалу. Слід також враховувати, що прогрес у сфері людського розвитку не може бути підтриманий без подолання деградації навколишнього середовища та зміни клімату.

Аналізуючи стан розвитку людського капіталу в Україні, слід зазначити, що згідно з останньою Доповіддю про стан людського розвитку за 2019 рік, Україна посіла 88 позицію зі 189 країн і територій. Це відносить Україну до країн з високим рівнем людського розвитку зі значенням Індeksu людського розвитку 0,750. За період з 1990 до 2018 року його значення в Україні збільшилося з 0,705 до 0,750, тобто на 6,3% [13].

За цей же період в Україні збільшилась очікувана тривалість життя при народженні на 2,1 років, середня кількість років навчання збільшилася на 2,2 роки, а очікувана кількість років навчання зросла на 2,7 років. Проте рівень життя, який вимірюється валовим національним доходом на душу населення України, скоротився приблизно на 25,6 відсотка в період між 1990 та 2018 рр. Динаміка ВВП на душу населення в Україні за останні роки представлена на Рис.1. Для порівняння ми взяли відповідні показники для України, Польщі та Угорщини, 1995–2018 рр., за ПКС, дол. США (у поточних цінах) оскільки ці країни одночасно проводили ринкові реформи, та показники Німеччини та Франції, які є ядром Європейського Союзу. Порівняння саме з країнами ЄС обумовлене стратегічним вектором України у зовнішньоекономічній сфері. На рисунку добре видно розрив між країнами за цим показником. Так, у 2018р. ВВП на душу населення (за ПКС, дол. США, у поточних

цінах) склав у Польщі 31336 дол., Угорщині – 31102 дол., Франції – 45342, Німеччині – 53074 дол, а в Україні – 9233 дол. [15]. Цей розрив необхідно подолати, адже саме економічний розвиток забезпечить і соціальний розвиток – відкриє нові можливості для зростання добробуту, розвитку освіти, самореалізації, креативності, що, в свою чергу, сприятиме подальшому економічному зростанню.

Рис. 1. Динаміка ВВП на душу населення України та окремих країн – членів ЄС

Джерело: World Bank, International Comparison Program database. – World Development Indicators DataBank, URL: <https://databank.worldbank.org/>

Важливою складовою людського розвитку є освіта. Як свідчить зарубіжна практика, країни світу витрачають на освіту значні ресурси. Так, за даними ООН, у 2012–2017 рр. витрати на освіту як відсоток ВВП склали, наприклад, близько 8% у Швеції, Норвегії, Ісландії, Данії, Фінляндії; понад 6% – в Бельгії та Естонії; понад 5% – у США, Швейцарії, Австрії, Нідерландах та ін. В Україні відповідні витрати склали 5,9%, що є на рівні найбільш розвинених країн світу [14]. При цьому Постійна представниця ПРООН в Україні Дафіна Герчева зазначає, що країна демонструє прогрес у людському розвитку, незважаючи на збройний конфлікт на Сході та пов'язані з ним економічні потрясіння [13].

Необхідно відмітити, що на якість людського капіталу негативно впливають такі фактори, як безробіття, бідність, соціальна нерівність, які ведуть до його спрощення і деградації. Тому на державному рівні відслідковуються соціальні стандарти і запроваджується соціальна політика, спрямована на збереження і розвиток людського капіталу.

Дослідження стану людського капіталу свідчить, що в порівнянні з розвинутими країнами світу в Україні одне з найнижчих значень середньої заробітної плати. Статистика середньої заробітної плати в країнах світу показала, що в Україні середня заробітна плата нижча, ніж, наприклад, в: Польщі – в 5 разів, Греції – в 8 разів, Італії – в 13,2 рази, США – майже в 24,7 рази. Це свідчить про низький рівень життя та державної підтримки населення в соціальній сфері, що призводить до негативних наслідків у розвитку людського капіталу.

Соціально-економічний розвиток має важливе значення для забезпечення конкурентоспроможності країни. Він охоплює відносини між соціальними спільнотами, всередині них, між окремими особами, які займають різне положення в суспільстві та беруть неоднакову участь в його соціальному житті. Інформація щодо соціально-економічного розвитку, як правило,

відображається в рейтингах, що складаються незалежними експертами, рейтинговими агенствами та міжнародними організаціями.

Одним з важливих показників, що реально віддзеркалює стан людського розвитку, є Індекс соціального розвитку, розроблений американською неурядовою організацією Social Progress Imperative за підтримки компанії «Делойт» на базі показників, що мають безпосередній вплив на якість життя людей. За цим показником у 2019 році серед 149 країн світу Україна знаходилася між Алжиром (79) і Киргизстаном (81) та залишається у групі країн із розвитком вище середнього. За результатами щорічного Індексу серед країн СНД, Україна поступилася Білорусі (48), Вірменії (59), Росії (62), Казахстану (69) та Молдові (70).

Наступним важливим показником є легкість ведення бізнесу. Рейтинг Doing Business складає Світовий банк за підсумками дослідження стану реформ в кожній країні за десятьма ключовими показниками. Це дуже важливий фактор для інвесторів при прийнятті рішення про вкладення в економіку. Ще в 2014 році Україна займала лише 112-е місце, але потім поступово стала підніматися: у 2015 – 96, у 2016 – 83, у 2017 – 80, у 2018-м – 76, у 2019 – 71.

Розвиток людського капіталу відображається на показниках Глобальному рейтингу інновацій (Global Innovation Index), який аналізує 80 показників для повної картини інноваційного розвитку, зокрема, рівень освіти, політичну ситуацію, рівень розвитку інфраструктури. У 2014 році країна займала 63 місце, у 2015 – 64, у 2016 – 56, у 2017 – 50, у 2018 – 43, а у цьому році виявилася на 47 місці серед з 129 країн. У 2019 серед лідерів рейтингу – Швейцарія, Швеція і США.

Також Україна фігурує в двох рейтингах глобальної конкурентоспроможності. Один з них, за версією Всесвітнього економічного форуму, оцінює 12 показників, серед яких стан інфраструктури, ринок праці, рівень освіти, макроекономічна стабільність, здатність до інновацій. У 2014 році Україна займала 76 місце (з 141), у 2015 – 79, в 2016 – 85, у 2017 – 81, у 2018 – 83, у 2019 – 85. Перші місця в цьому році зайняли Сінгапур, США і Гонконг, а останнє – Чад.

Ще один рейтинг глобальної конкурентоспроможності складає Інститут менеджменту (Institute of Management Development), в Лозанні (Швейцарія) де аналізується вже 333 критерії. У рейтингу всього близько 60 країн, вище 49 місця Україна поки не піднімалася. У 2019 країна зайняла 54 місце.

Отже, позиції України у міжнародних рейтингах перебувають, в основному, на нижніх сходинках, що обумовлено низьким рівнем розвитку людського капіталу. При цьому наша держава, як правило, за рівнем розвитку освіти знаходиться на високих позиціях та має величезний потенціал для розвитку. Проведення реформ в економічній і соціальній сфері дасть можливість для розвитку людського капіталу.

Висновок. Світове господарство – це складна економічна система з різними підсистемами, а тому географічне положення, історичні особливості, обраний вектор руху спричиняють різний рівень розвитку держав, їх спеціалізацію, ресурси, якими вони володіють, у тому числі людські. З іншого боку – саме людина, людський капітал визначають стан та рівень соціально-економічного розвитку всіх країн світу. Особливо гостро це питання постало в час глобалізації міжнародних відносин.

Все більшого значення у системі міжнародних економічних відносин набуває розвиток соціальної сфери, рівень освіти, охорони здоров'я, креативного потенціалу – людського потенціалу в цілому. Україна займає середні сходинки у всіх соціально-економічних рейтингах, що відображає необхідність удосконалення та інновацій. У той же час Україна має значний потенціал розвитку креативного сектору економіки. Таким сектором, найперше, стають інформаційні технології. Зараз Україна посіла перше місце за кількістю ІТ-фахівців на території Європи, понад 100 тисяч українських програмістів працюють в різних компаніях. Попит на ІТ-фахівців на світовому ринку продовжує зростати і, за оцінками, до кінця 2020 року кількість фахівців з України перевищить 200 тисяч чоловік.

Отже, стає все більш очевидним, що людський капітал грає особливу роль в економічних трансформаціях сучасного світу й умовах глобалізації економіки. Тому в новому столітті будуть лідерами ті країни, які візьмуть на озброєння такі нематеріальні чинники, як інформація і творчий підхід. Саме розвиток людського потенціалу і технологічного прогресу можуть бути взаємодоповнюючими і взаємозміцнюючими процесами, що стимулюють підйом усього суспільства. У новому столітті лідерами будуть ті країни, які посідатимуть лідируючі позиції у розвитку людського капіталу.

Література:

1. Beck U. New Cosmopolitanism in the Social Sciences / Ulrich Beck, Natan Sznaider // The Routledge International Handbook of Globalization Studies. - Abingdon, Oxon - New York, 2017. P. 635-652.
2. Shultz T. Investment in Human Capital / T. Shultz. - N.Y.; L., 1971.
3. The Global Innovation Index 2018. Winning with Global Innovation. - Soumitra Dutta, Bruno Lanvin, and Sacha Wunsch - Vincent. - 451 p.
4. Pekar' V. Chelovecheskiy kapital Ukrainy 2025 [Elektronnyy resurs] / V. Pekar' // InoPressa. - 2018. - Rezhim dostupa: Available at: <http://innovations.com.ua/ua/lyudskij-kapitalukrajini-2025-pidsumki-forsajtu> (accessed 29.11.2019).
5. Strategiya ustoychivogo razvitiya «Ukraina - 2020», adaptirovannaya s pomoshch'yu OON - [Elektronnyy resurs] - Rezhim dostupa: Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/> (accessed 2.12.2019).
6. Available at: <https://cedos.org.ua> - ofitsial'nyy sayt analiticheskogo portula «Sedos» (accessed 2.12.2019).
7. Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat> - ofitsial'nyy sayt Statisticheskogo byuro Yevropeyskogo Soyuzha «Eurostat» (accessed 2.12.2019).
8. Available at: <http://europa.eu> - ofitsial'nyy sayt portala «Yevropa» Yevropeyskoy komissii (accessed 2.12.2019).
9. Available at: <http://hdr.undp.org> - ofitsial'nyy sayt programm razvitiya OON (accessed 2.12.2019).
10. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> - ofitsial'nyy sayt Derzhavnoi sluzhby statistiki Ukrainy (accessed 2.12.2019).
11. The Global Competitiveness Report 2017-2018 [Yeлектро-nnyy resurs]. - Rezhim dostupa: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2018/05FullReport> (accessed 2.12.2019).
12. Ushenko N.V. Privatizatsionnyye predposylki transformatsii trudovogo potentsiala v chelovecheskiy kapital / N.V. Ushenko // Innovatsii. - 2018. - № 8. - p.101-105
13. Дoпoвiдь пpo стан людського розвитку за 2019 p.: Available at: https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/human-development-report-2019.html (accessed 7.12.2019).
14. Индексы и индикаторы человеческого развития. Обновленные статистические данные 2018. ПРООН, 2018 p.
15. World Bank, International Comparison Program database. – World Development Indicators DataBank, Available at: <https://databank.worldbank.org/> (accessed 7.12.2019).